

*Dr Đorđe Popov, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

EVROPSKA UNIJA I SVETSKA EKONOMSKA KRIZA¹

Sažetak: *Da bi se našao odgovarajući „evropski“ izlaz iz tekuće krize potrebno je analizirati i uzroke savremene ekonomske kriz. Monetarna politika dirigovana od strane Evropske centralne banke bila je mnogo rigidnija nego u SAD što jednim delom daje i objašnjenje za niže stope privrednog rasta u evrozoni. One zemlje Evropske unije pak koje su na takvu monetarnu politiku pokušale da odgovore uvođenjem elemenata „neoliberalnog“ modela sa razvijenim hipotekarnim tržištem- kao npr. Španija i Irska- su sada među zemljama najviše pogođenim krizom. Unutar Evropske unije mora se napraviti napor da se razvoj Evrope u okvirima svetske privrede usmeri tako da njen izvoz ide u zemlje sa visokim nivoima dohodaka i niskom cenovnom elastičnošću, znači na tržišta na kojima se preferiraju kvalitet i inovacije, a ne niske cene. Ekonomski sistem koji je stvoren u bivšim socijalističkim zemljama razlikuje se od onoga koji funkcioniše u Zapadnog Evropi, odnosno u „starim“ članicama Evropske unije. Po svemu sudeći Evropska unija kao celina, ali i zemlje članice pojedinačno bi svoju ekonomsku i socijalnu politiku trebala više da gradi na primerima skandinavskih zemalja. Znači moguća je alternativa globalnom neoliberalnom modelu. Važna lekcija iz iskustva uspešnih skandinavskih zemalja u poslednjoj deceniji je da je taj model finansijski održiv ako je povezan sa visoko produktivnim tržišnim sektorom.*

¹ Rad je posvećen projektu *Pravo Srbije u evropskoj perspektivi* br. 149042 koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Ključne reči: *Evropska Unije, neoliberalni model, kriza dugova, hipotekarna kriza, neo-merkantilizam, evrozona, globalizacija, deregulacija, osiguranje, dualne strukture, tranzicija, transnacionalizacija, budžetski deficit, privatizacija, inostrani kapital, socijalni dijalog, ekonomska efikasnost, skandinavski model.*

I

Da bi se našao odgovarajući „evropski“ izlaz iz tekuće krize potrebno je analizirati i uzroke savremene ekonomske krize.

Svet je postao potpuno svestan tekuće krize kada je izbila spektakularna kriza likvidnosti između 20. septembra i 12. oktobra 2008. To je predstavljao udžbenički primer onoga što je Kejns svojevremeno nazvao „stavljanjem likvidnosti kao apsolutni prioritet“ i za posledicu je imalo masovnu državnu intervenciju.² Kriza likvidnosti je bila generisana globalnom krizom finansijskog sistema i opštom nesigurnošću povezanom sa sofisticiranim načinima zaduživanja razvijanim poslednjih deset godina kroz razvoj različitih finansijskih derivata radi njihovog obezbeđenja.³

Ekspanzija kredita je bila moguća kao rezultat strukturnih promena u redistribuciji dohodaka, ali ne samo u SAD i Velikoj Britaniji, koja je otpočela sredinom osamdesetih godina prošlog veka kao rezultat „neoliberalnog“ modela ekonomije koji je tada otpočeo svoj pohod na svetskim tržištima. Učešće plata u raspodeli je opadalo, a profiti su rasli tako da su nejednakosti u raspodeli dohodaka, npr. u SAD dostigle razmere koje nisu videne od Velike kriza 1929.⁴ Dok su prosečne plate rasle kao posledica rasta najviših plata, dotle najniže plate u apsolutnim iznosima nisu rasle uopšte, čak su u nekim američkim federalnim državama sa istočne obale pokazivale i tendenciju opadanja.

To bi vodilo u ekonomsku stagnaciju sa ograničenjem tražnje, da nije bilo ekspanzije kredita. Na kraju krajeva možda bi najtačnije bilo reći da je finansijska kriza rezultat jednog modela kapitalizma sa čijom se implementacijom otišlo predaleko.

² Vidi: Sapir, J., *Global Finance Crisis*, u: *Real-world Economics Review*, No. 46, 2008, str. 18.

³ Ova globalna finansijska kriza, kao što je poznato ima svoje korene u preteranoj ekspanziji kredita u SAD, ali i u Velikoj Britaniji i Irskoj, naprimer.

⁴ Pikkety, T and E. Saez, *How Progressive is the US Federal Tax System*, CEPR, London, 2006.

Po svemu sudeći, međunarodni monetarni sistem inagurisan svoje-vremeno u Breton- Vudsu, u kome odlučujuću ulogu treba da igraju Međunarodni monetarni fond i Svetska banka nije bio u stanju ne samo da spreči nego čak ni da nagovesti veliku finansijsku krizu koje je 1997 i 1998 pogodila brzo rastuće privrede u jugoistočnoj Aziji. Lekcija koju su iz toga izvukle ove zemlje i Kina bila je da ih samo izuzetno visoke devizne rezerve mogu zaštititi od neke nove krize. Logičan rezultat ovakvog zaključka je bila akumulacija deviznih rezervi u tim zemljama bazirana na podcenjenosti njihovih nacionalnih valuta, što je povećavalo njihovu konkurentnost na svetskom tržištu.

Oštro ograničavajući domaću tražnju one su se okrenule strategiji ekonomskog razvoja baziranoj na rastu izvoza,⁵ odnosno drugim rečima rečeno one su praktično sprovodile merkantilističku ekonomsku politiku u savremenim uslovima. Rast zasnovan na ekspanziji izvoza rezultirao je ostvarenjem postavljenog cilja tih zemalja. Devizne rezerve azijskih zemalja su značajno rasle i dostigle u avgustu 2008, nivo od 2734 milijardi dolara. Azijske zemlje su svoje viškove u trgovinskom bilansu koristile takođe i za masovnu kupovinu američkih dugova.

Ovakav model razvoja azijskih zemalja i Kine, pre svega, je za rezultat imao i visoke stope domaće štednje, poboljšanje klime za inostrane investicije, rast inostranih investicija, kao i rast produktivnosti rada koji nije bio praćen odgovarajućim rastom plata zaposlenih.

Na drugoj strani SAD su i dalje zadržavale visoke stope privrednog rasta pre svega zahvaljujući rastu kredita i to u osnovi hipotekarnih. Drugi izvor sredstava je predstavljala ekstrakcija kapitala kroz niske plate zaposlenih. Rast hipotekarnih kredita je bio tako brz da je dug američkih domaćinstava dostigao 100% iznosa društvenog bruto proizvoda 2007, u poređenju sa 61,4% iznosa DBP 1997.⁶ Tražnja je bila indukovana kreditima, a krediti su davani relativno lako naročito hipotekarni, uz pretpostavku da će cene nekretnina stalno rasti. Nasuprot rastućoj zaduženosti štednja se u relativnom iznosu smanjivala tako da je 2007 iznosila samo 0,4% raspoloživih dohoda-ka, ili 13,6% DBP.⁷ Razvoj koji je kao svoju osnovnu pokretačku snagu imao tražnju u vreme kada produktivnost rada nije rasla za rezultat je imao pojavu permanentnog visokog trgovinskog deficita.

⁵ Dobru osnovu za ovakvu strategiju im je davala i politika Svetske trgovinske organizacije koja je upravo u ovom vremenu insistirala na liberalizaciji spoljne trgovine.

⁶ Krediti su bili dostupni i jeftini pre svega zahvaljujući razvoju različitih novih finansijskih derivata, kao i hipotekarnim kreditima. Hipotekarni krediti su odobravani lako i bez naročite provere prave kreditne sposobnosti klijenata.

⁷ Poređenja radi iste vrednosti su u isto vreme u Nemačkoj bile 23,8%, a Francuskoj 20,3%.

II

Razvijene zemlje Evropske unije su takođe bile pogođene deflacijom prouzrokovanom niskim platama čiji je nivo pak bio tako nizak i usled merkantilističke politike zemalja jugoistočne Azije i Kine, ali i nekih „novih“ članica Unije⁸. No, monetarna politika dirigovana od strane Evropske centralne banke bila je mnogo rigidnija nego u SAD što jednim delom daje i objašnjenje za niže stope privrednog rasta u evrozoni.

Ali isto tako treba istaći i da je princip jedinstvene valute tj. uvođenja evra, izazivalo i određene teškoće zemljama evrozone s obzirom na njihove heterogene proizvodne strukture. Tako je naprimer, kod nekih od njih ekonomski rast ranije bio izuzetno zavistan od nivoa inflacije⁹, ili drugim rečima rečeno njihove privrede su mogle da obezbede rast prevashodno u uslovima makar blage inflacije.¹⁰ Precenjenost evra kao rezultat restriktivne monetarne politike Evropske centralne banke imala je loše posledice po ekonomski rast privreda Evropske unije usled smanjivanja stepena njihove globalne konkurentnosti.¹¹

One zemlje Evropske unije pak koje su na takvu monetarnu politiku pokušale da odgovore uvođenjem elemenata „neoliberalnog“ modela sa razvijenim hipotekarnim tržištem- kao npr. Španija i Irsko- su sada među zemljama najviše pogođenim krizom¹². Nemačka je na deflaciju izazvanu niskim platama odgovorila na specifičan način razvijajući svoj specifični neo- merkantilistički model. Proizvodnja komponenti za jedan broj industrijskih proizvoda je realocirana u značajnoj meri u „nove“ članice Unije, tako da je proizvodni model „Made in Germany“, za-

⁸ To je jednostavno jedna od posledica globalizacije. Svako konkuriše svakome, između ostalog i cenom rada. Alternativa niskim nadnicama je zatvaranje pogona, nezaposlenost i seljenje proizvodnje u inostranstvo, pod pretpostavkom ostalih neizmenjenih uslova.

⁹ Treba samo videti statističke podatke za Grčku i Italiju, naprimer.

¹⁰ Treba reći da u ekonomskoj teoriji postoje i mišljenja da inflacija može biti „suviše“ niska. Npr. vidi: Akerlof, Dickens, Perry, *The Macroeconomics of Low Inflation*, *Kyklos*, 54, str. 591-602.

¹¹ Neka izračunavanja pokazuju da je npr. usled takve monetarne politike rast francuske privrede bio u proseku niži od očekivanog za oko 1% godišnje.

¹² Sada se vidi koliko u ekonomiji igranje na samo jednu opciju može biti opasno. Irsko je svojim nastojanjem za privlačenjem inostranih investicija i razvojem finansijskih tržišta u jednom periodu imala najviše stope rasta u Evropskoj uniji, a sada je zajedno sa Islandom- koji nije član unije-, najteže pogođena krizom. Koliko je Irsko bila uspešna potvrđuju i ukazivanja nekih ministara iz vlade Srbije pre samo godinu i po dana kako bi Srbija trebala da sledi „irski model“. Nažalost, ekonomska nauka i ekonomska stvarnost nisu jednostavne i nije uvek sve tako kako na prvi pogled izgleda, to je jedna od lekcija koja je sada valjda naučena „irskog modela“.

menjen sa „Made by Germany“¹³. No, nezaposlenost u industriji je ostala visoka za nemačke uslove, a dugovanja domaćinstava su porasla što je problem sa kojim se suočavaju nemačke banke poslednjih godinu i po dana.

Unutar Evropske unije mora se napraviti napor da se razvoj Evrope u okvirima svetske privrede usmeri tako da njen izvoz ide u zemlje sa visokim nivoima dohodaka i niskom cenovnom elastičnošću, znači na tržišta na kojima se preferiraju kvalitet i inovacije, a ne niske cene. No, evropsko prilagođavanje se ne može izvršiti samo usavršavanjem sopstvene strukturne politike. Dramatične promene koje su u svetskoj ekonomiji nastale kao rezultat naglog razvoja Kine i Indije zahtevaju mudro reagovanje na globalnom nivou da bi se iskoristile moguće šanse za dobitke od tog prosperiteta i sprovela njihova fer distribucija.

Nezavisno od toga Evropska unija ima poseban interes kada je reč o socijalnom tajmingu globalizacije. To uključuje uvođenje međunarodnih standarda zaštite na radu i zaštite životne sredine, ali i formiranje zajedničke, globalne politike, međunarodnih finansija i kurseva sa ciljem prevencije kriza i olakšavanja ekonomskog rasta.

Sve u svemu dva su osnovna razloga zašto je sadašnja kriza postala zaista globalna. Prvi je deflacija izazvana padom realne vrednosti plata indukovana kombinacijom merkantilističke politike azijskih zemalja na čelu sa Kinom, podržana u određenoj meri lošom politikom Evropske centralne banke, ali i insistiranjem na slobodnoj trgovini od strane Svetske trgovinske organizacije. Kombinacija ovih faktora je ugrozila solventnost domaćinstava u razvijenim zemljama.¹⁴

Drugi značajan elemenat je deregulacija međunarodnih finansija. Deregulacija je ubrzala nekontrolisano odobravanje kredita i omogućila da američka ekonomija kontaminira praktično čitavu svetsku privredu. Mora se shvatiti da kada porast kredita ostane kao jedina mogućnost za zadržavanje ekonomskog rasta onda je u uslovima deregulacije finansijskih tržišta nekontrolisana ekspanzija kredita praktično nezaustavljiva.

Stoga je re-regulacija svetskih finansija jedan od apsolutno nužnih koraka, iako akcije u ovome pravcu nailaze na veliki otpor zastupnika neoliberalnog kreda. Neoliberali smatraju da bi bilo dovoljno unaprediti različite metode osiguranja kapitalnih transakcija banaka i drugih finan-

¹³ I veliki broj građana Srbije kupujući određene proizvode imao je priliku da se susretne sa ovim znakom.

¹⁴ Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju Pol Krugman, takođe ističe negativan uticaj slobodne trgovine na raspodelu dohodaka u razvijenim zemljama. Krugman, P., Trade and Inequality Revisited, June 15 2007. www.voxeu.org/index.php

sijskih institucija. Međutim, zagovornici ovoga pristupa zaboravljaju da se oprez i osiguranje koriste kada su rizici poznati. A ako su rizici poznati i ako bi se mogli racionalno anticipirati onda različiti oblici osiguranja možda nisu toliko ni potrebni.

Rizici se moraju ozbiljno uzimati u obzir ako je njihova verovatnoća teško predvidiva. Osiguranje i oprez su nužno nepotpuni kada su suočeni sa događajima koji se ne mogu predvideti. Osiguranje od rizika je pre svega zasnovano na očekivanjima. Očekivanja uključuju i preferencije pojedinačnih učesnika u poslu. Kada se okolnosti promene tada pretpostavke za osiguranje više ne važe i osiguranje postaje nekorisno. Važna lekcija iz tekuće krize je da države, tj. njihova odgovarajuća ministarstva moraju uzeti u obzir da osiguranje kod finansijskih rizika, može biti iluzija istog stepena kao i iluzija u svemoći „nevidljive ruke tržišta“.

Stoga je nužan povratak na kontrolne mehanizme tokova kapitala, naročito kada se radi o kratkoročnim visoko dinamičnim kretanjima. Uvođenje nekih oblika kontrole kapitalnih tokova obećava mnogo veći stepen stabilnosti na kratak i srednji rok. Brojne studije, među kojima u novije vreme i one MMF-a pokazuju da je realna pozitivna ekonomska vrednost kratkoročnog kretanja kapitala značajno precenjena.¹⁵ Zemlje koje su se svome razvoju manje oslanjale na inostrani kapital postizale su dugoročno posmatrano najviše stope rasta¹⁶.

Odgovor vlada razvijenih zemalja na savremenu krizu sastoji se najpre u povećanju budžetskog deficita. Tako se npr. očekuje da budžetski deficit SAD u 2009, dostigne, a možda čak i prevaziđe 10% DBP,¹⁷ ili 1370-1400 milijardi dolara.¹⁸ Porast budžetskog deficita se može očekivati i u zemljama Evropske unije. No, u situaciji u kojoj se svetska privreda našla krajem 2008. to su praktično jedine praktične mere koje su vladama stajale na raspolaganju da bi se izbeglo upadanje u pravu depresiju.

Isto tako, makoliko to bilo nepopularno i suprotno višedecenijskom opštem trendu realno je očekivati da će se pojedine razvijene zemlje, pa i zemlje Evropske unije, morati vratiti nekim oblicima protekcionističke politike pošto je to u postojećim okolnostima jedini način da se postojeća

¹⁵ Prasad, E., Rajan, Subramanian, *The Paradox of Capital*, u: *Finance and Development*, no.44, IMF, Washington, 2007.

¹⁶ Liberalizacija finansijskih tržišta je bila jedan od glavnih generatora nestabilnosti i jedan od razloga da se pojedine zemlje okrenu merkantilističkim ekonomskim politikama da bi zaštitile svoja sredstva akumuliranu kroz devizna tržišta.

¹⁷ Poređenja radi Srbija planira za 2010. budžetski deficit od 3,5%.

¹⁸ Opet poređenja radi ukupni dug Srbije (državni i privatni) prema inostranstvu je krajem avgusta 2009. iznosio 30 milijardi dolara.

kriza stavi pod kontrolu. Alternativa bi bila ulazak razvijenih privreda u dugotrajni period niskog rasta i visoke nezaposlenosti. Protekcionističke mere treba da budu modelirane tako da zaštite razvijene zemlje od onih država čija su produktivnost rada i izvozne performanse na nivou razvijenih, ali uz veliko zaostajanje na području socijalnih davanja i zaštite čovekove okoline.

Treba reći da neka istraživanja pokazuju da je uticaj slobodne trgovine na ekonomski razvoj takođe prenaplašavan naročito u srednjoročnoj i dugoročnoj perspektivi.¹⁹ Argumenat da su carine i protekcionistička ograničenja jedan od razloga za ulazak u Veliku krizu 1929. izgleda ne stoji. Međunarodna trgovina je doživela kolaps početkom tridesetih godina prošlog veka ne usled protekcionizma, nego zato što je međunarodna likvidnost brutalno isceđena kada je došlo do kolapsa banaka, tako da nije više bilo međunarodne finansijske institucije koja bi obezbedila sredstva zemljama koje su suočile sa oskudicom deviznih i zlatnih rezervi.²⁰ Posle 1945. došlo je do brzog rasta spoljne trgovine u svetu i pored protekcionističke politike većine zemalja, zahvaljujući obezbeđivanju likvidnosti u okvirima Breton-Vudskog sistema.

Nije moguće očekivati da u uslovima globalizacije Evropa bude konkurentna u trci u smanjivanju najamnina sa recimo dalekim Istokom ili nekim drugim delovima sveta. Tako naprimer najamnina po satu radnika u Kini iznosi 47 centi, dok radnik u Meksiku ako ima sreće može računati na zaradu od dva evra na sat. Težnja da se u razvijenim zemljama Evrope saučestvuje u takvom obliku konkurencije može se okarakterisati kao društveno i moralno neodgovorna.

III

Ekonomski sistem koji je stvoren u bivšim socijalističkim zemljama razlikuje se od onoga koji funkcioniše u Zapadnog Evropi, odnosno u „starim“²¹ članicama Evropske unije pre svega u sledećim elementima:

¹⁹ Ackerman, F., *The Shrinking Gains from Trade*, Working papers, Univ. Medford, October 2005.

²⁰ Foreman-Peck, J., *A History of the World Economy*, New York 1995, Harvester, str. 197.

²¹ Kada se danas govori o Evropskoj uniji može se sve više čuti da se koriste termini „stara“ i „nova“ Evropa, pri čemu se pod pojmom „stara“ podrazumevaju članice Evropske unije iz zapadne Evrope, dok se pod pojam „nova“ Evropa podvode države, pre svega bivše članice Varšavskog pakta, odnosno bivše socijalističke zemlje, koje su odskora primljene u punopravno članstvo Evropske unije.

1. Transnacionalizacija i dualizam

Tranzicija bivših socijalističkih zemalja u tržišnu privredu je sprovedena uz minimalnu finansijsku podršku od strane razvijenih zemalja zapadne Evrope. S druge strane došlo je do priliva privatnog kapitala iz inostranstva, što je za rezultat imalo ubrzanu u sveobuhvatnu „transnacionalizaciju“²² njihovih privreda²³.

Strani kapital nije dolazio u privredu bivših socijalističkih zemalja kao dodatak jednoj već postojećoj razvijenoj i funkcionalnoj privrednoj strukturi, nego je ulazio u praktično prazan prostor u kome je mogao da za sebe prigrabi praktično sve isplative aktivnosti.

Inostrane investicije, po pravilu, treba da sa sobom donose tehnički i organizacioni know-how, da su nosioci modernizacije proizvodnih kapaciteta, i da povezujući ih u globalne proizvodne i distribucione mreže stvaraju nova radna mesta istovremeno ih integrišući u svetsku privredu.

Međutim, ako su inostrane investicije plasirane u nekonkurentnu i nefunkcionalnu privredu, kao što je to bio slučaj u bivšim socijalističkim zemljama, onda postoji opasnost da one postanu jedan od osnovnih generatora stvaranja dualističke privredne strukture²⁴. Kompanije koje se nalaze u inostranom vlasništvu i posluju po standardima razvijenih zemalja mogle su u bivšim socijalističkim zemljama samo jedan deo lokalne privrede uključiti u svoje globalne aktivnosti. Ostatak privreda zemalja domaćina nije mogao biti povezan sa njihovim aktivnostima, usled svoje nedovoljne ekonomske efikasnosti. To znači da dualne strukture privreda bivših socijalističkih zemalja ne nastaju kao željeni rezultat aktivnosti inostranih investitora i kompanija koje se nalaze pod njihovom kontrolom nego su one posledica nedovoljne kompetitivnosti „ostatka“ privrede. Inostrane investicije se po pravilu koncentrišu u razvijenijim regionima

²² „Transnacionalizacija“ je izraz koji je izveden iz definicije transnacionalne korporacije, kao oblika kompanije koja posluje u više zemalja, ali su pre svega upravljanje, marketing i finansije koncentrisane u zemlji porekla. Otuda i „transnacionalizacija“ privrede podrazumeva takav oblik privrednog razvoja koji je upravljan iz inostranstva i podređen pre svega ciljevima inostranih kompanija, i/ili država iz kojih te kompanije potiču.

²³ Uvek treba jasno razlikovati pomoć koja stiže iz državnih ili međunarodnih izvora, od investicija, a pogotovo zajmova.

²⁴ O dualnim privredama koje se sastoje od „modernog“ i „tradicionalnog“ sektora kao jednoj od osnovnih karakteristika „perifernog kapitalizma“ postoji u svetskoj ekonomskoj literaturi mnogo radova naročito u okvirima „teorije depedencije“, a svakako je u tom smislu antologijska studija Samira Amina „Periferni kapitalizam“, objavljena još 1967. Ali treba istaći da se ova literatura odnosi pretežno na zemlje u razvoju, a ne na bivše socijalističke zemlje u kojima je takođe, kao što je u radu istaknuto došlo do razvoja dualnih struktura.

bivših socijalističkih zemalja, u krajevima koji su geografski bliži Evropskoj uniji i, pre svega, u metropolama²⁵. Rezultat toga je porast već postojećih regionalnih razlika u razvijenosti u bivšim socijalističkim zemljama.

Na drugoj strani vrlo je teško odrediti koji su to sektori koji ne biva-ju povezani sa „modernim“ sektorom privrede pod kontrolom inostranih investitora²⁶. No, u svakom slučaju njihov zajednički imenitelj je ono što je već istaknuto, ekonomska neefikasnost i nekompetitivnost.

Transnacionalni sektor u privredama bivših socijalističkih zemalja se takođe suočava i sa određenim problemima. Pre svega to je relativna ograničenost raspoložive, po evropskim standardima, kvalifikovane radne snage. To za posledicu ima porast najamnina u transnacionalnom sektoru koji je glavni poslodavac za takvu vrstu radne snage²⁷. No, one i dalje ostaju značajno ispod nivoa najamnina u zapadnoevropskim zemljama. Istovremeno nedostatak kvalifikovane radne snage znači, i da ne postoje veće mogućnosti za transfer radne snage iz tradicionalnog sektora u „moderni“- transnacionalni sektor. Jednostavno zaposleni u tradicionalnom sektoru nisu upotrebljivi u modernom sektoru, što za posledicu ima da ukupna zaposlenost kao rezultat inostranih investicija ne pokazuje tendenciju rasta. Isto tako bez obzira na nizak nivo najamnina, upravo nedostatak po zapadnim standardima kvalifikovane radne snage čini da u bivšim socijalističkim zemljama izostaju značajnije investicije u radno intenzivne sektore.

2. Novo siromaštvo

Jedna od specifičnosti sistema koji je nastao u bivšim socijalističkim zemljama je i nepostojanje u momentu početka promena, klase vlasnika koji bi bili u stanju da investiraju svoju akumulaciju u privredni razvoj. Tome treba dodati i činjenicu da su se osnovna sredstva u privredama bivših socijalističkih zemalja nalazila u stanju opšte tehničke i ekonomske degradacije i zastarelosti, i da nikako nisu mogla predstavljati osnovu konkurentnosti njihovih privreda na kraju 20 veka²⁸.

²⁵ To je takozvani „aglomeracioni“ efekat inostranih investicija.

²⁶ To su između ostalog oni delovi bivšeg državnog vlasništva koji još nisu privatizovani, lokalno zanatstvo, sitna poljoprivredna proizvodnja, sitna trgovina, kao i čitav niz delatnosti koje su u periodu tranzicije usmerene na golo preživljavanje, od ulične preprodaje do sitnog kriminala.

²⁷ To ponekad može da bude povod za novu seobu kapitala prema zemljama sa još nižim najamninama dalekog Istoka, ili pak zemlje koje još nisu postale članice Evropske Unije.

²⁸ Privrednici iz bivše Zapadne Nemačke bili su zaprepašćeni lošim stanjem opreme u istočnoj Nemačkoj. Ni danas 20 godina posle pada berlinskog zida, i pored ulaganja od oko 75 milijardi evra godišnje nivo tehničke i infrastrukturne opremljenosti u istočnoj Ne-

To znači da nije bilo potrebno samo izvršiti privatizaciju, odnosno dobiti definisane vlasnike preduzeća, nego je u njih trebalo uložiti i ogromna sredstva u svrhu modernizacije. Klasa novih vlasnika regrutovana je pre svega među menadžerima bivših državnih preduzeća kao i pripadnicima političke elite. Oni, po pravilu, nisu raspolagali kapitalom, ali su zato imali insajderska saznanja o pravom stanju pojedinih preduzeća kao i potencijalnoj vrednosti njihove aktive.²⁹

Uspesna privatizacija i modernizacija postojećih osnovnih sredstava u bivšim socijalističkim zemljama bila je moguća jedino uz masovan priliv resursa iz inostranstva, tj. sa osloncem na finansijske, organizacione, tehnološke i marketinške resurse međunarodnog kapitala.³⁰ Državna imovina je velikim delom pripala transnacionalnim korporacijama i tako se našla pod kontrolom tržišnih aktera koji raspolažu odgovarajućim tehničkim i organizacionim znanjima kako da lokalna sredstva uključe transnacionalne proizvodne i trgovačke mreže.

Kada se analiziraju ovi procesi mora se istaći da je jedina alternativa ovako postavljenom modelu privatizacije baziranom na prilivu kapitala kroz investicije u privatizaciju bilo ekstremno visoko zaduživanje u inostranstvu³¹. Kao što je već napomenuto u ovako postavljenom modelu privatizacije, ne ulazeći u vrednosnu ocenu njihovog delovanja, značajnu ulogu su imali privredni rukovodioci iz prethodnog perioda koji su raspolagali specifičnim znanjima o lokalnim uslovima poslovanja te su se oni ustvari našli u ulozi lokalnih agenata međunarodnog kapitala.

Na drugoj strani došlo je do pojave novih oblika siromaštva kod jednog značajnog dela stanovništva. Usled nastanka dualističkih privrednih struktura u privredama bivših socijalističkih zemalja jednoj značajnoj manjini stanovništva preti sudbina trajnog osiromašenja, pre svega usled razgradnje postojećeg sistema socijalne zaštite i nedovoljno brzog nastanka novog koji bi odgovarao novim uslovima. Do ovoga je došlo između ostalog i zbog opšte indiferentnosti prema delovima društva pogodnim tranzicijom pre svega onima koji su živeli od rada i transfernih dohodaka

mačkoj je neuporedivo lošiji od onog u zapadnoj. Može se samo zamisliti kakvo je onda realno stanje u drugim bivšim socijalističkim zemljama.

²⁹ Vidi: King, Lawrence, *Strategic Restructuring: Making Capitalism in Post-Communist Eastern Europe*, 1998.

³⁰ O tome npr.: Janos Kornai, *Honesty and Trust: Theory and Experience in the Light of Post-Socialist Transformation*, Research Project, Budapest 2003.

³¹ Kada je u poslednje dve godine značajno opao priliv inostranih investicija u Srbiju, došlo je odmah do porasta zaduženosti u inostranstvu. No, dešavanja na ovome planu u Srbiji samo potvrđuju opšta kretanja u gotovo svim bivšim socijalističkim zemljama.

(penzije, invalidnine, dodaci za određene vrste invaliditeta i bolesti, itd.). Teško je naime očekivati da će desetine i stotine hiljada radnika velikih državnih preduzeća koja su u međuvremenu privatizovana i u kojima je proizvodnja reducirana između ostalog i zbog strukturnih neusklađenosti, a koji su usto i prešli određenu starosnu granicu ikada više dobiti sličan posao.

3. Pseudo- neoliberalni ekonomski sistem i hibridna država.

Polarizacija ekonomije i društva u moderni transnacionalni i tradicionalni sektor reprodukovala se unutar državnih organa u suprotnost između profesionalne, kvalifikovane birokratske elite koncentrisane uglavnom oko vlada ovih zemalja koja se zalagala za „evropeizaciju“ i približavanje Evropskoj uniji na jednoj strani, i na drugoj strani slabo plaćene administracije sa velikim brojem prekobrojno zaposlenih. U toj i takvoj administraciji koja je nastavila sa svojom egzistencijom i u uslovima tranzicije nisu mogle lako biti uspostavljene neke osnovne norme kvaliteta rada kao što su: transparentnost, efikasnost, ponašanje prema strankama, i sl.

Strani investitori i preduzeća pod inostranom kontrolom su posebno ukazivala na problem te i takve administracije i njen način rada, pre svega sporost, nekompetentnost i korumpiranost.

4. Nedostatak poverenja

U bivšim socijalističkim zemljama može se već na prvi pogled uočiti jedan gotovo paranoidni osećaj nesigurnosti. Skoro sve što ima iole veću vrednosti je pokriveno alarmima, video- nadzorom, kao i drugim tehničkim merama obezbeđenja. Agencije za obezbeđenje su u ovim zemljama postale jedan od najvećih poslodavaca³². Sve ovo svedoči o duboko ukorenjenom nepoverenju svih u sve.

Na drugoj strani poverenje je jedna od osnova na kojima počivaju moderna razvijena društva i njihove ekonomije. To važi kako za saradnju tokom proizvodnih procesa, tako i za transakcije na tržištu³³. Kako na području proizvodnje tako i u tržišnom poslovanju u razvijenim ekonomi-

³² Vidi npr. u: Michael Ehrke, Postkommunistischer Kapitalismus: Ökonomie, Politik und Gesellschaft im neuen Europa, International Politics and Society, 1/2005, str. 154.

³³ Porudžbina i dogovor o ceni telefonom su nešto što je odavno uobičajeno u razvijenom svetu. Treba pogledati poslovanje na berzi gde se daju samo određeni unapred dogovoreni znaci i time transferišu milionska sredstva. A jedna od prednosti berze je upravo brzina obavljanja transakcija. Sve to ne bilo moguće bez poštovanja poslovnog morala.

jama pretpostavka poverenja je jedno od osnovnih civilizacijskih pravila. Činjenica da od ovog pravila postoje izuzeci i da je od njih potrebna zaštita ne protivreči postojanju pravila kao takvog.

Postojanje poslovnog „morala“ je nešto bez čega se ne mogu zamisliti kako nastanak, tako i funkcionisanje danas razvijenih ekonomija. Represija i pretnja njome su mnogo skuplji i sporiji načini obezbeđenja funkcionisanja savremenih ekonomija, nego poštovanje dobrih poslovnih običaja i poslovnog morala. Zato se oni i koriste samo kada dođe do odstupanja od poštovanja opšteprihvaćenih moralnih načela. To je i jedna od tajni uspešnosti razvijenih ekonomija.³⁴ Nedovoljno verovanje u osnovne moralne vrednosti u bivšim socijalističkim zemljama je s jedne strane nasleđe jednopartijskih diktatura ali isto tako i tranzicionih procesa i načina njihove implementacije.

Tranzicija je sprovedena u većini bivših socijalističkih zemalja u nekoj vrsti pravne i moralne „sive zone“, a rezultat joj bio između ostalog i nastanak nove klase vlasnika za koje bi se vrlo teško moglo reći da između njihove imovine i truda i znanja koji je uložen u njeno stvaranje postoji neka kauzalna veza. Teško je onda u takvim okolnostima obezbediti inaugurisanje poslovnog i svakog drugog morala kao načina poslovanja i života uopšte. A na drugoj strani bez morala nema ni prave tržišne privrede ni pravih „evropskih vrednosti“.

Nažalost mogu se i u samoj zapadnoj Evropi u poslednjoj deceniji kroz intenziviranje globalizacije primetiti počeci nekih ovde spomenutih negativnih procesa karakterističnih za bivše socijalističke zemlje u vremenima intenzivne tranzicije devedesetih godina prošlog veka. Pre svega u osiromašenju i pražnjenju slabije razvijenih regiona, stvaranju dualnog tržišta radne snage,³⁵ trajnoj nezaposlenosti, privatizaciji javnih delatnosti (bez porasta njihove efikasnosti), eroziji socijalnog kapitala, raspadu međuljudskih veza, konzumaciji droge, izbegavanju poreza, itd. Sve to praćeno je i degradacijom političke sfere u permanentni medijski spektakl.

³⁴ Habermas, Jürgen, *Eine genealogische Betrachtung zum kognitiven Gehalt der Moral*, u: *Die Einbeziehung des Anderen*, Frankfurt/aM, 1997.

³⁵ Zapošljavanje neprijavljenih radnika, migranata iz vanevropskih zemalja, radnika na povremenim poslovima iz istočne Evrope, rad na određeno vreme, itd. Samo su neki od načina za snižavanje troškova radne snage u eri globalizacije i zadržavanje minimuma konkurentnosti prema ekspandirajućim privredama istočne Azije. Tako na jednoj strani imamo oficijelni nivo najamnina, socijalno partnerstvo, itd. za jedan deo zaposlenih i sve napred pomenuto za sve veći broj ukupno radno aktivnih.

Vredi podsetiti da 45 miliona zaposlenih u Americi radi za nadnicu manju od 10\$ na sat, 15 miliona za manje od 5\$ na sat, i da se u tome između ostalog krije tajna niske cene nekih proizvoda Made in USA.

IV

Čitava Evropska unija treba da da ozbiljan odgovor na pitanje u kom pravcu će ići dalji razvoj Unije. Za nadati je da postkomunistički model kapitalizma u bivšim socijalističkim zemljama neće prevladati u čitavoj Evropi da će ipak biti sačuvana osnova „države blagostanja“ i „socijalne tržišne privrede“ onakve kakve su bile u šezdesetim i sedamdesetim godinama, a upravo one su Evropu učinile Evropom.

Da bi se to i ostvarilo potrebno je između ostalog i:

- obezbediti opšte-društveni konsensus³⁶ o značaju društvene kohezije o tome da postojanje socijalne pravde podstiče ekonomski razvoj i da socijalna davanja nisu samo trošak,³⁷
- zadržati solidarno finansiranje socijalnih potreba za obezbeđenje u slučaju starosti i protiv visokog rizika nezaposlenosti,
- obezbediti funkcionalnu ekonomsku demokratiju sa socijalnim dijalogom, pravom saodlučivanja zaposlenih, kao i tarifnim autonomijama,
- prihvatanje društvenog značaja aktivne uloge sindikata.

Ali isto tako da bi ekonomija Evropske unije ostala konkurentna, a Unija zadržala svoje specifičnosti, i ono što ju je učinilo toliko atraktivnom za nove članice, trebalo bi se potruditi da se na prostoru Evropske Unije obezbedi i:

- evropski sistem socijalnog monitoringa radi obezbeđenja pridržavanja minimalnih socijalnih standarda, kao i odgovarajućih metoda koordinacije na ovome području.
- harmonizaciju ekonomskih politika i politika dohodaka i ujednačavanje poreskih politika,
- oživljavanje socijalnog dijaloga kao dela evropske tradicije ekonomske demokratije,
- jedinstvenu regulativu za finansijske investitore i investicione fondove,
- politiku imigracije koja će voditi računa o potrebama evropskog tržišta rada,
- transparentnost tržišta rada na nivou čitave Evropske unije,

³⁶ Tako zvano „nemačko privredno čudo“ u doba posleratne obnove pedesetih bilo je zasnovano i na svojevrsnom socijalnom ugovoru između poslodavaca i zaposlenih. To jeste bio kapitalizam, ali nikako ne onakav kakav je instaliran u prvoj deceniji tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama.

³⁷ O tome npr. u: Giddens, Anthony, Die Zukunft des Europäischen Sozialmodells, Internationale Politikanalyse, Bonn, 2006, i: Hall, Peter/Soskice, David, Varieties of Capitalism, Oxford, 2001.

- zajedničku energetska politiku, kao i donošenje pravila o minimalnim rezervama nafte i gasa,
- vođenje računa o klimatskim promenama.

Na drugoj strani neo-liberali zagovaraju dalju deregulaciju, smanjivanje prava zaposlenih, i dalje pad najamnina uz kresanje socijalnih davanja. Liberalizacija se iz tih krugova i dalje preporučuje kao univerzalni lek koji će doprineti porastu konkurentnosti evropske privrede. Međutim, teško je prihvatiti da je dalje insistiranje na takvom konceptu u Evropi moguće, i da on u evropskim uslovima može predstavljati rešenje. Evropska realnost je ipak drugačija.

Ekonomska budućnost Evrope nalazi se na drugoj strani. Evropa bi se morala koncentrisati na svoje prednosti. To su pre svega visok kvalitet infrastrukture, visok kvalitet javnih službi, zaštita čovekove okoline, kvalitet rada, efikasnost organizacija i preduzeća i kvalitet njihovih proizvoda.

Postoje u Evropskoj Uniji države čija je politika modernizacije već pokazala izuzetne rezultate. Naprimera, Danska, Švedska i Finska. Na njihovom primeru se vidi da se uz pomoć mudre ekonomske politike može postići balans između ekonomskih, ekoloških i socijalnih pitanja. Ove zemlje su prepoznatljive po fer nivou najamnina, visokom društvenom standardu, obrazovanoj radnoj snazi i kompanijama koje su usresređene na inovacije. Istovremeno visok kvalitet infrastrukture i javnih službi u stanju je da obezbedi visok nivo kvaliteta životne sredine i zadržavanje i u praksi modela „države blagostanja“.

Nordijske zemlje, naprimera, kada je reč o stopi zaposlenosti stoje, zajedno sa Velikom Britanijom izuzetno dobro u poređenju sa ostalim članicama Unije.³⁸ Isto tako visoka je stopa zaposlenosti i starijih godišta (Danska 60%, Švedska 69%, Finska 53%), kao i procenat zaposlenih žena.³⁹ Međutim, dok se kada je reč o stopi zaposlenosti Velika Britanija još može porediti sa skandinavskim zemljama, situacija je značajno drugačija kada je reč o raspodeli dohodaka. Tako najsiromašnijih 20% Šveđana imaju 3,3 puta manje novca na raspolaganju nego 20% onih najbogatijih. Na drugoj strani taj odnos je u Velikoj Britaniji 5,3:1, a u Nemačkoj naprimera 20% najsiromašnijih raspolažu sa 4,3 puta manjim dohotkom nego 20% najbogatijih. Jedan od preduslova za uspešne ekonomske rezultate zemalja Skandinavije je i visoka stopa ulaganja u obrazovanje.⁴⁰

³⁸ Stopa zaposlenosti je u Danskoj 76%, Švedskoj 73%, Velikoj Britaniji 72%.

³⁹ Stopa zaposlenosti među ženama je u Danskoj 72%, Švedska 70%, Finska 67%.

⁴⁰ Tako naprimera Danska u obrazovanje investira 8,3% društvenog bruto proizvoda, Švedska 7,5%, a Finska 6,5%.

Po svemu sudeći Evropska unija kao celina, ali i zemlje članice pojedinačno bi svoju ekonomsku i socijalnu politiku trebala više da gradi na primerima skandinavskih zemalja.

Znači moguća alternativa globalnom neoliberalnom modelu koji podrazumeva fleksibilni model zapošljavanja, povećanje procenta radnika sa niskim platama, i smanjivanje socijalnih davanja može biti skandinavski model koji je između ostalog zasnovan na visokoj stopi zaposlenosti u javnom sektoru. „Država blagostanja“ koncentrisana na održavanje visoke stope zaposlenosti i socijalnim davanjima i „jednakosti uslova“⁴¹ je karakteristika skandinavskih zemalja.

Važna lekcija iz iskustva uspešnih skandinavskih zemalja u poslednjoj deceniji je da je taj model finansijski održiv ako je povezan sa visoko produktivnim tržišnim sektorom. No, upravo ovaj model je u ovim zemljama jedan od osnovnih preduslova za visoku produktivnost u tržišnom sektoru.

⁴¹ Za razliku od „jednakosti šansi“.

*Đorđe Popov, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

European Union and World Economic Crisis

Abstract

The current crisis has been labeled as financial, however the roots of the crisis are far from being purely financial. Rather we are witnessing the collapse of a specific model of capitalism. It is important to strengthen growth dynamics through European economic and social policy. This cannot be achieved with strategies of cost reduction and lowering of incomes. Productivity increases are necessary through stronger specialization, as well more investment in research and education.

Post communism capitalism has emerged from a historically unique process of conscious self-dissolution. The self-transforming national economies of the Central European States were hit by the full force of globalization immediately after the end of communism and over the last fifteen years have developed structures which are different from those of West European Countries.

The EU's economic and social policy must resolutely pursue growth opportunities. It must therefore put and end to its strategy of cost and income reduction, driven by a senseless logic of competitiveness, in favor of a continuous increase in internal demand. EU needs a coordinated economic policy in which monetary policy is not exclusively directed towards stability.

Scandinavia showed robust growth, maintained welfare state, and found his way back to high employment. In recent years this welfare state-system has once more successfully been combined with competitiveness.

Key words: European Union, neoliberal model, crisis of debts, Mortgage crisis, neo-Mercantilism, euro zone, globalization, deregulation, insurance, dual structure, transition, transnationalization, the budget deficit, privatization, foreign kapital, social dialogue, economic efficiency, the Scandinavian model.